

Въображението – основополагащ процес на творчеството

*Няма по-жалък човек от онзи,
чийто единствен навик е нерешителността.*

У.Джеймс.

Настоящата част от работата има и друга основна задача, а именно - разкриването на психологическите механизми стоящи в основата на творческия процес. Всеки анализ би бил непълен, ако в него липсва анализа на въображението.

Всеки творчески процес очевидно оперира с обекти и процеси, които не съществуват в реалността. За да могат те да бъдат създадени пред вътрешния, психологически поглед на твореца, основополагащо качество – е въображението. Този процес изгражда основата върху която личността построява своите операции с все още не съществуващи обекти и процеси. При отсъствие на въображение, не може да се говори за творческа личност, тъй като в този случай липсват адекватни „инструменти” за нейното изграждане.

Въображението, обаче, трябва да притежава определени качества, които да позволят личността да го използва в творческия процес. То следва да бъде „действено”, т.е. да бъде основата върху която твореца изгражда конструкцията на творческото произведение. Без това свойство и въображението не е в състояние да изпълни „мисията”, която му отрежда структурата на психическите процеси на личността.

Изобразителното изкуство е онази специфична сфера в която въображението придобива особени, пространствени измерения. Както във всеки творчески процес, въображението е механизма, чрез който нещо не съществуващо придобива форма на конкретен обект, който трябва да бъде

създаден, а фантазията е представата за процеса, чрез който бъдещия обект ще бъде създаден. Особеното в случая е обекта на творчеството. Той е образ, който не винаги има характеристиките на конкретна картина, но дава представа за границите, формата, цветовата гама и други елементи на бъдещето произведение. При изобразителното изкуство обект на въображение може да не бъде конкретен цялостен обект, а негов елемент, който за твореца е от особено значение. Тогава, този въображаем елемент, може да служи в качеството на стимул на творческия процес. Художникът се стреми да постигне искания резултат, като прави различни опити при създаването на подходящи обекти.

В настоящия раздел на работата въображението ще бъде представено като механизъм на психическата дейност на личността, ще разгледам различните видове въображение и конкретното му изражение в процеса на художественото творчество.

Човекът може мислено да си представи онова, което той не е възприемал в миналото, могат да възникнат образи на предмети и явления, с които той преди това не се е срещал. Бидейки тясно свързано с мисленето, въображението се характеризира със значително по-голяма неопределеност на проблемната ситуация. Въображението винаги е насочено към практическата дейност на човека. Преди да направи нещо, той винаги си представя какво и по какъв начин трябва да се направи. Така, предварително се създава образа на материалния предмет или действието, което предстои да бъде извършено. Процеса на въображението отличава човешката дейност от дейността на другите живи същества, тъй като само той – човекът е в състояние предварително да си представи резултатът от дейността си.

Физиологическата основа на въображението се състои от образуването на нови съчетания на онези връзки, които вече са формирани в предходния

човешки опит. При това актуализацията на съществуващите връзки не води към създаването на нещо ново. Създаването му предполага такова съчетание, което преди това не се е срещало. Въображението винаги има за предмет нещо не съществуващо, но негов източник е обективната реалност. Художникът, изобразявайки едно или друго явление или събитие, често не е техен очевидец и непосредствен участник. Но колкото и ново да бъде онова което той създава, то винаги се основава върху данните от действителността, върху определени явления и обекти от реалността. Онези картини и скулптурни композиции, които представят съвършено измислени образи, основата или елемента са открити в обективна реалност и явявайки се отражение на действителността, въпреки, че художественият образ, създаден от твореца не и съответства.

Обективната действителност служи и за проверка на продуктите на въображението. Така, успехът или неуспехът на демонстрираното в дадена изложба произведение служи като обективен критерий за ценността на продуктите на въображението. Всеки нов образ, създаван от художника, се съотнася с неговата представа и в зависимост от даденото съответствие в него се внасят корекции, или той се отхвърля, като не отговарящ на целите на твореца.

Въображението е обусловено от редица особености на личността – индивидуалните особености на възприятието, мисленето и паметта на човека, особеностите на неговото внимание, интереси и способности. Въображението е тясно свързано и с емоционално-волевите качества на личността.

Могат да се диференцират няколко вида въображение, като сред тях основно място заемат активното и пасивното въображение. Пасивното, на свой ред се дели на произволно (мечти) и непроизволно (хипнотични състояния, сънища и съноподобни фантазии). Активното въображение включва артистичното, художественото, възсъздаващото и антиципиращото. Близко да

тези видове въображение е и емпатията – способността да бъде разбран друг човек, възприемането на неговите мисли и чувства, състрадание и съпреживяване.

Активното въображение винаги е насочено към решаването на творческа или личностна задача. Човек оперира с фрагменти, единици на конкретна информация в определена област като комбинира тези единици в различни комбинации. Стимулирането на този процес създава обективни възможности за възникването на нови, оригинални връзки между фиксираните в паметта на човека и обществото условия. При активното въображение има сравнително малко мечти и „безпочвени“ фантазии. Активното въображение е насочено към бъдещето и оперира с времето, като с напълно определена категория (т.е. човекът не губи чувството за реалност, не се поставя извън времевите връзки и обстоятелства). Активното въображение е насочено към външната среда. Човекът е зает предимно със средата и в значително по-малка степен с вътрешните, субективни проблеми. Активното въображение се насочва от решаваната задача. То се определя от волевите усилия и се поддава на волеви контрол.

Възсъздаващото въображение е един от видовете активно въображение, при което се извършва конструирането на нови образи и представи в съответствие с възприеманата от външната среда стимулация, под формата на словесни схеми, условни изображения, знаци и др. Независимо от това, че продукт на възсъздаващото въображение е създаването на нови, преди не съществували образи и предмети, този вид въображение, се основава на предходния човешки опит. При него въображението се разглежда като нова комбинация на предходни впечатления и опит, преминали през продуктивната дейност на мисленето. Възсъздаващото въображение е процес, при който се извършва рекомбинация на предходни възприятия. Този вид въображение е

една от формите на отражение на обективната дейност, чрез която се опознава природата на материалните предмети и явления, които в конкретния момент от време не се възприемат с органите на чувствата.

Експерименталните изследвания показват, че възсъздаващото въображение при различните хора е развито в различна степен. Тези различия са обусловени от различията в обучението, жизнения опит, индивидуалните особености на човека. Нивото на образното пресъздаване, зависи обаче не само от способността съм възсъздаващо въображение, но и от нивото на знания, и от стила на творчеството.

Антиципиращото въображение стои в основата на една важна и необходима човешка способност – способността да се предвижда бъдещето, тоест резултатите от действията и развитието на контролирани или неконтролирани процеси. В основата на такова предвиждане е осъзнаването на конкретна ситуация и пренасянето на отделни нейни елементи в бъдещето на основата на натрупаните знания. Антиципиращото въображение е вътрешно свързано със структурата на всяка човешка дейност. По-примитивните и прости форми на подобно въображение се наблюдават и при някои животни. Корените на антиципиращото въображение могат да се намерят в областта на жизнено важните приспособителни механизми на мозъка в основата на които е принципа на изпреварващото отражение на действителността, тоест приспособяването към бъдещи, все още не настъпили събития. Без тези механизми нито едно живо същество не би могло да оцелее. Това е универсално явление на живота, което до голяма степен определя всички останали форми на приспособителното поведение на живата материя. Висша проява на този принцип е дейността на антиципиращото въображение в неговите конкретни форми – мечти, предвиждане на събития, предвиждане на последиците от собствените действия и др.

Както и останалите видове въображение, антиципиращото черпи „строителен“ материал от фондовете на паметта и миналите знания, както и от разбирането за логиката на определени събития. Благодарение на това въображение, човек организира своята дейност, изхождайки не само от „индивидуалната история“ на своето битие, но и от опита на други хора.

В нова и неизвестна ситуация, човек на може да прибегне към метода на пробите и грешките. Антиципиращото въображение му помага мислено да направи редица действия, да определи възможните варианти на такива действия, както и да предвиди техните резултати. По този начин човек отдава предпочитание на едни и задържа осъществяването на други действия.

Усилването на функциите на активното въображение е особено полезно за човек осъществяващ търсене на решение на научна задача, творческо пресъздаване на обект или ситуация, тоест човек, който осъществява креативна дейност.

Творческото въображение е такъв вид въображение, в резултат на който човек самостоятелно създава нови идеи или конструира нови образци, представляващи ценност както за самият човек, така и за другите хора. Творческото въображение е необходим компонент е основа на всички видове творческа дейност. В зависимост от предмета към който е насочено въображението то може да бъде художествено, научно, техническо или друго, в зависимост от проблемната или предметната област.

Образите при творческото въображение се създават посредством различни похвати и интелектуални операции. В структурата на творческото въображение могат да се разграничат два основни вида операции. Първият вид са операциите, посредством които се формират идеалните образи, а вторият вид са операциите на основата на които се преработва готовата продукция.

Един от първите, който разглежда творческото въображение от позициите на психологията е Т. Рибо. В своята книга „Творческото въображение” той разглежда две основни операции – дисоциацията и асоциацията. Дисоциацията представлява отрицателна операция, която се характеризира с раздробяването на чувствено даден социален опит. В резултат на подобно раздробяване, елементите на опита са в състояние да влизат в качеството на отделни елементи в нови комбинации. Дисоциацията е самопроизволна операция. Тя се проявява още при възприятието. Рибо пише, че един и същи кон се възприема от търговеца, спортиста, художника и равнодушния зрител по различен начин. По този начин, образа се отделя от цялостната образна структура. Той се подлага на непрекъсната метаморфоза и обработка, като един негов елемент се премахва за сметка на друг елемент, който се включва в дадения образ. Без предварителна дисоциация, творческото мислене би било невъзможно. Дисоциацията е етапа на подготовката на „творческия материал”.

Асоциацията представлява процес на създаване на цялостен образ от отделни елементи на определени други образи. Асоциацията поставя началото на нови съчетания и съответно нови образи.

Освен това, съществуват и други интелектуални операции, например способността да се мисли по аналогия, като се използва честото или чисто случайното сходство. Например, австралийските аборигени наричат книгата „мида”, единствено заради това, че тя може да се отваря и затваря. Подобен стремеж да се одушеви всичко заобикалящо, Рибо свежда към два типа: олицетворение и преобразуване (метаморфоза). Олицетворението се състои в стремежа на всичко да се придадат признаци на живот, в това число и на безжизнените обекти, в желание, страст и воля. Олицетворението е безкраен източник на митове, суеверия, приказки и т.н.

Традиционно се определят и редица основни операции на творческото въображение, наричани „алгоритми“ на въображението. Това са: аглюцинацията, хиперболизацията, схематизацията и типизацията. Тези механизми имат свои отделни елементи, които са достатъчно стандартни и се изразяват чрез специфични психологически механизми във всеки обект на творчеството.

Творческото въображение на отделния индивид не следва да се разглежда изолирано от връзките му с околния свят и другите хора. Творческият субект е включен в сферата на предметите, ценностите, идеите и понятията създадени от определена култура, той винаги се основава на това, което е било създадено преди него. Важен елемент на творческото въображение е неговата целенасоченост, тоест съзнателното натрупване на информация или художествен опит, построяване на определена стратегия. Понякога това се определя с термина „потопяване“ в проблема.

Интересна особеност на творческото въображение е, че този процес не прилича на планомерно, непрекъснато търсене на нов образ. Усилването на творческата продуктивност е съпроводено с редуването на спадове и периоди на творческа активност. Въпроса за това, какво определя периодите на творческата активност е поставян многократно. В резултат на многобройни експерименти се стига до извода, че в това отношение особено значение има своеобразен период на затормозеност и липса на външна дейност през който в подсъзнанието се осъществяват процеси, които не биха могли да се извършат съзнателно. През този период умствената активност не се прекратява, работата на творческото въображение продължава, макар и да не се отразява в съзнанието. Такива спокойни периоди се наричат състояния на транс („интервал на износването“, когато се осъществява прегрупирането на информацията, усвоена по-рано). След период на такова външно

„бездействие” се осъществява процеса на мигновеното решаване на проблема, внезапното раждане на творческия образ, появява се отговор на отдавна стоящи пред личността проблеми. Този интервал се проявява в различни външни признаци. При едни това е особена напрегнатост, скованост, при други – отпуснатост и даже сънливост. Често, в такъв период, творецът се старее да се откъсне от даден проблем, да го изтласка от съзнанието си. Но вниманието към проблема или творческата задача остават, то „живее” в творческото въображение и му диктува своите „закони”. Когато твореца не изпитва влиянието на външни дразнители, въображението се връща към творческия проблем. Работата му се отразява и в сънищата и в бодърстващо състояние. Тя продължава на подсъзнателно ниво до момента, когато решението е намерено и тогава то се пренасочва към съзнанието, за да се прояви в него под формата на „озарение” или инсайт. За да настъпи подобен резултат, в редица случаи е необходимо съзнанието да се откъсне от възприемането на информация по определена тема. Процесът на познанието се осъществява в подсъзнателните структури и наличието на нова информация може да наруши алгоритъма на подобен процес. Налице е двустранен процес на получаване на информация от външната среда към подсъзнанието и получаването на готов алгоритъм от подсъзнанието към съзнанието. Двустранния характер на творческия процес поражда и класическата дилема за това, дали художественото творчество е предшествано от период на вдъхновение или има спонтанен характер¹.

Независимо от същественото значение на активното въображение, може да се констатира и огромната важност в творческия процес на пасивното въображение. Неговата функция към настоящия момент е изучена относително слабо. Най-съществен интерес представлява работата на Блейлер

---

¹ Короленко Ц.П., Фролова Г.В. Вселенная внутри тебя. - Новосибирск, 1979

„Аутистично мислене”,(1927), в която е представен разгърнат и задълбочен анализ на пасивното въображение. Съществуват и по-съвременни изследвания на подобен тип въображение, които обаче, го разглеждат достатъчно едностранчиво – в повечето случаи от позицията на развиващите се патологични прояви на човешкото поведение².

Пасивното въображение се подчинява на вътрешни субективни фактори, като те имат определен характер на тенденциозност. Това въображение отразява съществуването на желаниа и стремежи, то отстранява препятствията и превръща невъзможното във възможно. Целта се постига във връзка с това, че асоциациите, които съответстват на определен стремеж се подкрепят, докато асоциациите противоречащи на него се затормозяват. Доминанта, при подобен тип въображение, има афективността. Афектът поражда и съответния критерий за ефективност на въображението.

Пасивното въображение се подчинява на желанията, които се представят в процеса на фантазията като вече сбъднали се. В образите на пасивното въображение се „задоволяват” незадоволените, в повечето случаи неосъзнати потребности на личността. Образите и представите на пасивното въображение са насочени към засилване и съхраняване на положително „оцветените” емоции и към изтласкване и редукция на отрицателните емоции и афекти. При това, при пасивното въображение, индивида може да възприема онова от заобикалящата го действителност, което дава материал на пасивното въображение. Логиката, отразяваща реалните съотношения не може да служи като ръководно начало за пасивното въображение. В динамиката на образите-фантазии различните желаниа и тенденции съществуващи в психиката на личността могат да съществуват заедно, независимо от това дали те взаимно

---

² Comer R., Fundamentals and Abnormal Psychology, Worth Publishers, New York, 1996.

си противоречат. Ако в процеса на реалистичното мислене, в постъпките и изказванията на индивида, голямо количество от влеченията и желанията се игнорират, подтискат се като нежелателни, то в образите на пасивното въображение всичко това може да получи своя ярък израз. Неотреагираните желания, прекъсването на започнали или планирани действия, както и невъзможността да се извършат определени действия, тоест всичко, което се преживява като състояние на фрустрация представлява основния активатор на пасивното въображение. В този случай фантазията замества реалното удовлетворение, което не е получено в действителност.

Пасивното въображение на човека може да бъде непосредствено свързано с реалността и именно тогава това въображение се явява стимул за осъществяване на творчеството. Чрез него се проявяват нагласите на личността. Тези нагласи имат пряка връзка с двата основни принципа върху които се гради пасивното въображение. Първият принцип се състои в това, че всеки афект се стреми да се задържи от личността. Той „проправя път“ на съответните представи, придава им, преувеличава тяхната логическа ценност и задържа проявите на противоречащите представи, като ги лишава от собственото им значение. Така веселия човек значително по-лесно асимилира весели идеи, отколкото тъжни. Вторият принцип на пасивното въображение пояснява, че личността се опитва да запази онова, което и е приятно, а следователно се стреми да избегне онова, което не доставя съответните приятни преживявания.

3) Въображението в художественото творчество.

Без развитието на въображението, художникът практически не е в състояние да извършва творческа дейност, а само да копира чужди произведения. Изобразителното изкуство представлява образното отражение на действителността, при което въображението е също така важен елемент от

цялостната система на творчеството, каквато е и конкретната художествена техника.

Работата върху композицията като елемент на творческия процес не може да бъде просто „поместване” на фигурите и предметите върху платното. Без активното участие на въображението в процеса на рисуването, творческата дейност, придаването на „живот” на картината не могат да се осъществят, тъй като в този случай отсъства стремежа към подобряване на вече създаденото. А именно този стремеж може да се определи като основа на творческия процес.

Потребността от творческа дейност е обусловена от обществената необходимост от конкретен нов продукт. Това води към възникване на нова идея, замисъл, служи като подбудителен фактор за създаване на новото. Въображението на художника се формира в неговата практическа дейност. Художникът, създавайки образи, ги създава, уточнява и променя в процеса на работа. Той реализира на практика творческите замисли, които в хода на изобразителната дейност от смътни и неопределени прерастват в ясни и конкретизирани. Практиката позволява реализацията на всеки художествен замисъл. Всеки художествен образ се усъвършенства, проверява и окончателно приема в процеса на реалното изпълнение. След като замисъла се пренася от съзнанието върху платното, той придобива нагледно-изобразителен характер. Усъвършенстването на неговата изразителност в рисунката и живописата върви паралелно с уточняването, кристализирането на образа в съзнанието на твореца. По този начин въображението служи за опора и отправна точка към последващата работа на въображението.

Постоянната връзка на въображението с околния свят предполага зависимостта на въображението от познаването на реалността. Колкото по-широк е кръгзорът на личността и колкото по-богат е неговият опит в

изобразителната дейност, толкова повече са възможностите за създаване на действително високо художествена творба.

Като характеристика на въображението в процеса на художественото творчество може да се приеме участието му в процеса на създаване на живописна картина. Процеса на създаването на картина преминава през следните етапи³:

- обмисляне на идеята и общото съдържание на картината;
- създаване на първия ескиз на картината;
- изпълнение на рисунки и етюди за подготовката на новата картина;
- завършване на композиционното решение на бъдещето произведение;
- изпълнение на картината;
- придаване на цвят на картината, очертаване на светлосенките и коригиране на изображенията;
- окончателна обработка на картината и създаване на рамка на картината.

Както се вижда от направеното изброяване, всеки един от тези процеси не може да се осъществи без предварително създаване на мисловен образ. Ако тези, макар и достатъчно условни етапи на създаване на картината се разгледат без участието на въображението, то крайния резултат от работата на художника е малко вероятно да удовлетвори както него, така и зрителя. Описаните по-горе процеси на активното въображение са този механизъм, чрез който първоначалната идея получава своя живот на платното. Подсъзнателната работа на въображението продължава да „събира“ необходимата информация, дори без пряката воля на твореца. В зависимост от индивидуалната му специфика, в едни случаи чрез използването на волеви действия, а в други случаи чрез механизмите на инсайта, събраната и

---

³ Якобсон П., Психология художественного творчества, Москва, 1971 г.

обработената в подсъзнанието информация се въплътява в реалните особености на картината.

Въображението както и творчеството почти никога не могат да следват предварително утвърдени схеми. Описаният по-горе процес представлява единият „алгоритъм“ на творчеството на художника. Заедно с него, много често, раждането на новото не е процес на предварително насочено действие. В този случай, активно влияние върху формирането на образа има фантазията разглеждана като един от типове въображение. Възниква въпросът: кои са случаите при които в процеса на създаването на картината, личността използва методите на пасивното въображение? За да се отговори на този въпрос следва да се има предвид, че не всяка творческа задача може да бъде решена чрез използването на съществуващия опит и модели на действие. Наред с това не са редки случаите, когато задачата е толкова нетипична, че дори да се предположи използването на всичко натрупано, като практика преди това, тази задача не може да се реши.

Именно тогава, психиката, не намирайки опора в предходния опит, търси начини за откриване на решението. Процесите, които задейства психиката често са достатъчно нестандартни. Те съчетават онова, което на пръв поглед не може да бъде съчетано. Чрез това се търси, предимно на подсъзнателно ниво, възможност за намиране на решение. В повечето случаи става дума за опити от типа „проба-грешка“, но заедно с това се използват и такива традиционни процеси като декомпозиция и рекомбинация на вече съществуващи модели. При търсенето на решение на нестандартни задачи, пасивното въображение има и качествени параметри. В частност, то не е статично. Динамиката на образите е също така необходим елемент от пасивното въображение, тъй като задачата на подсъзнанието е да намери онова вярно решение, което отговаря на потребностите на индивида.

Фантазията не винаги е ситуативна. В редица случаи тя е последващ акт на психическата функция на личността, който се проявява в неопределен момент, подобно на инсайта след натрупването на осъзнати или неосъзнати количествени данни и моделиране.

Не рядко новата картина, новият образ или технически елемент от картината възникват спонтанно във въображението на твореца. Но това не е продукт на „спонтанно вдъхновение”. Вдъхновението е резултат от упорит, настойчив труд, който представлява преминаване на количествените натрупвания в качествени резултати. Всички компоненти на художествения образ се натрупват с течение на времето, за да прераснат в ново произведение, което да отрази ново виждане или не разглеждан преди това обект на творчество. Новото качествено съдържание на творческата дейност се изразява в това, че творецът с лекота решава неразрешими преди това задачи.

Така на основата на решаването на конкретните идейни и технически задачи, художникът съумява да конструира новия художествен образ, въплътен в произведението.

Художественият образ, създаден като резултат от фантазия, следва да има и индивидуални черти. Отразявайки типичното, характерното за даден клас, той следва да съдържа и индивидуални черти. Ако този елемент от творбата бъде изпуснат, то тя ще загуби „живостта” на образа, като се има предвид, че именно живият и оригинален образ е крайната цел на творческата дейност на художника.